

Το βιβλίο ασχολείται με ιδιορρυθμίες, που είναι κοινές σ' όλα τα μαζικά κινήματα. Με κοινά χαρακτηριστικά που τους προσδίδουν οικογενειακή ομοιότητα, χρησιμοποιώντας τη λέξη οικογένεια με μια ταξινομική έννοια. Δηλ π.χ. η ντομάτα και το σολανόν ανήκουν στην οικογένεια των σολανοειδών. Τα φυτά είναι σχεδόν ίδια, αλλά οι καρποί τους διαφορετικοί. Η ντομάτα είναι θρεπτική και το σολανόν δηλητηριώδες. Ασχολείται κυρίως με την ενεργητική φάση της αρχής του μαζικού κινήματος, η οποία χαρακτηρίζεται από τον «ορθόδοξο», τον άνθρωπο δηλ της φανατικής πίστης.

Η ελκυστικότητα του μαζικού κινήματος

Η επιθυμία για αλλαγή

Η προσδοκία για **γρήγορη** αλλαγή των συνθηκών της ζωής, καθιστά ένα μαζικό κίνημα εξαιρετικό μέσο για την επίτευξη τέτοιων αλλαγών. Θρησκευτικά και εθνικιστικά κινήματα, στα οποία είναι απαραίτητος, μεγάλος ενθουσιασμός και έξαψη, μπορούν να αποτελέσουν προδρόμους μιας αλλαγής. Δεν έχει σημασία αν ο ενθουσιασμός προέρχεται από την προσδοκία για αμέτρητους θησαυρούς ή από την προσδοκία για την πραγματοποίηση σημαντικών αλλαγών, όπως η αναγέννηση και η ανανέωση μιας αποτελεσματικής κοινωνίας, ή η αλλαγή στον τρόπο ζωής μιας κοινότητας. Ουσιαστικά προέρχεται από την προοπτική που έχει ο καθένας για να πετύχει και να ευτυχήσει.

Ο συντηρητισμός του φτωχού έχει βαθιές ρίζες όπως κι εκείνος του προνομιούχου και πλούσιου. Και οι δύο συντηρητισμοί παίζουν στη διατήρηση μια κοινωνικής κατάστασης τον ίδιο ρόλο. Έχουμε την τάση να πιανόμαστε απ' το αποδειγμένο και το δοκιμασμένο. Το βαθύ αίσθημα ανασφάλειας το αντιμετωπίζουμε με τη δημιουργία μιας σταθερής ρουτίνας. Έτσι βοηθάμε τον εαυτό μας στην **αυταπάτη** ότι υπερνικήσαμε το απρόβλεπτο. Ο δυνατός μπορεί να είναι τόσο φοβητσιάρης όσο και ο αδύνατος. Μεγαλύτερη σημασία από την κατοχή των δυναμικών μέσων, φαίνεται ότι έχει η **πίστη στο μέλλον**. Όπου η δύναμη δεν συνδυάζεται με την πίστη στο μέλλον, καταναλώνεται κυρίως στην απόκρουση κάθε νέας ιδέας και στη διατήρηση του status quo. Αντίθετα η μεγάλη ελπίδα, ακόμα κι αν δεν στηρίζεται σε γνήσια δύναμη, μπορεί να γεννήσει αστόχαστη τολμηρότητα.

Αυτοί που ελπίζουν ακράδαντα σε κάτι, μπορούν να αντλήσουν δύναμη από τις πιο γελοίες πηγές: από ένα σύνθημα, μια λέξη, ένα κουμπί στολής. Καμιά πίστη δεν ακτινοβολεί δύναμη αν ταυτόχρονα δεν είναι πίστη στο μέλλον. Το ίδιο ισχύει και για μια θεωρία: πρέπει να διακηρύξει ότι αυτή κατέχει το κλειδί για το μέλλον.

Ο φόβος μπροστά στο μέλλον μας εξαναγκάζει να στηριζόμαστε και να ριζώνουμε στο παρόν, ενώ η εμπιστοσύνη στο μέλλον μας κάνει πρόθυμους για αλλαγές. Αν το παρόν μας φαίνεται ικανοποιητικό, κάθε αλλαγή σημαίνει χειροτέρευση. Ο συντηρητισμός, κυρίως των ανθρώπων που έχουν περάσει τα νεανικά χρόνια της ζωής τους, προέρχεται απ' το φόβο μπροστά στο μέλλον. Βλέπουν παντού σημεία παρακμής και πιστεύουν ενστικτωδώς, ότι κάθε αλλαγή οδηγεί μάλλον στο χειρότερο παρά στο καλύτερο. Αλλαγή σημαίνει άνοιγμα της πόρτας σε νέες σκοτούρες. Όταν όνειρα και ελπίδες αφεθούν ελεύθερα να χορεύουν στους δρόμους, ο φοβητσιάρης θα κάνει καλά να κλείσει τις πόρτες, να κατεβάσει τα παραθυρόφυλλα και να περιμένει κρυμμένος ώσπου να ξεθυμάνει η οργή.

Η επιθυμία για υποκατάστατο

Το μαζικό κίνημα, κυρίως στην αρχή του, απευθύνεται σε 'κείνους που μοναδική τους επιθυμία είναι να απελευθερωθούν από το καταραμένο Εγώ τους. Ένα μαζικό κίνημα δεν ελκύει τους οπαδούς του και δεν τους κρατάει κοντά του γιατί μπορεί να τους εκπληρώνει την επιθυμία τους για καριέρα, αλλά γιατί μπορεί να ικανοποιεί την επιθυμία τους για αυταπάτηση. Το μαζικό κίνημα προσφέρει στον απογοητευμένο, υποκατάστατο για το Εγώ του ή τουλάχιστον για τα βασικά στοιχεία που κάνουν τη ζωή του υποφερτή, και που ο ίδιος δεν μπορεί να αντλήσει από

δικές του πηγές. Η ενεργητικότητα και η αύξηση ενός μαζικού κινήματος εξαρτάται ακριβώς από την ικανότητά του να ξυπνάει και να ικανοποιεί την τάση των οπαδών του για αυταπάρνηση.

Η πίστη σε μια ιερή υπόθεση είναι σε μεγάλο βαθμό υποκατάστατο για χαμένη αυτοπεποίθηση. Όσο μικρότερη ιδέα έχει ένας άνθρωπος για τον εαυτό του, τόσο μεγαλύτερη προθυμία δείχνει για να αποδίνει στο λαό του, στη θρησκεία του, στη φυλή του ή στην ιερή του υπόθεση την απόλυτη τελειότητα.

Ο καθένας ενδιαφέρεται για τις υποθέσεις του, όταν αυτές αξίζουν τέτοιο ενδιαφέρον. Αν όχι, η προσοχή του στρέφεται στις υποθέσεις άλλων ανθρώπων. Αυτό βρίσκει την πρακτική του εφαρμογή στο κουτσομπολιό, στο ανασκάλισμα και στην ανάμιξη σε ξένες υποθέσεις, καθώς και στο υπερβολικό ενδιαφέρον για κοινοτικά, εθνικά και φυλετικά ζητήματα. Όταν ξεφεύγει κάποιος από τον εαυτό του κατ' αυτό τον τρόπο, γίνεται βάρος στο γείτονά του ή τον πατάει στο λαιμό.

Η εμπιστοσύνη στο έθνος του, στη θρησκεία του, στη φυλή του ή στην ιερή του υπόθεση πρέπει να είναι μεγάλη και χωρίς συμβιβασμούς, γιατί ένα υποκατάστατο που γίνεται δεκτό με χαλαρά αισθήματα δεν είναι σε θέση να εκτοπίσει ένα μισητό Εγώ. Η ετοιμότητα κάποιου να πεθάνει για μια υπόθεση, είναι το ενδεικτικό για την ποιότητα του υποκατάστατου της προσωπικότητάς του.

Η ανταλλακτικότητα των μαζικών κινήματων

Συχνά η προθυμία για τις ιδέες των πιο διαφορετικών κινήματων δε μειώνεται, ακόμη και αν ο πιθανός «ορθόδοξος» έχει γίνει πιο πολύ καιρό πιστός ακόλουθος ενός ορισμένου κινήματος. Όπου μαζικά κινήματα ανταγωνίζονται μεταξύ τους, υπάρχουν συχνά παραδείγματα παράδοξων μεταστροφών και των πιο ένθερμων οπαδών, οι οποίοι στρέφονται ξαφνικά σ' ένα εντελώς διαφορετικό κίνημα. Σήμερα φαίνεται ότι κάθε κίνημα που κάνει προσηλυτισμό, βλέπει στους ένθερμους οπαδούς του αντίθετο, πιθανούς του ακόλουθους. [σελ. 31]

Ένα μαζικό κίνημα έχει σπάνια ενιαίο χαρακτήρα. Κατά κανόνα έχει χαρακτηριστικά και άλλων κινήματων και κάποτε αποτελείται από δύο ή τρία διαφορετικά κινήματα. (Η έξοδος των Εβραίων ήταν μια εξέγερση σκλάβων, ένα θρησκευτικό και ένα εθνικιστικό κίνημα μαζί).

Το μέσο για την αναχαίτιση ενός μαζικού κινήματος είναι συχνά η αντικατάστασή του μ' ένα άλλο κίνημα. Ένα ειδικό και περίεργο αντικατάστατο των μαζικών κινήματων είναι η μετανάστευση. Η μετανάστευση προσφέρει κάτι από 'κείνα που ελπίζει να βρει ο απογοητευμένος στο μαζικό κίνημα, δηλ μια αλλαγή και την πιθανότητα μιας καινούριας αρχής. Η μαζική μετανάστευση είναι πρόσφορο έδαφος για τη γέννηση ενός μαζικού κινήματος λόγω των ιδιοτήτων των ανθρώπων, απ' τους οποίους αποτελείται. Πολλές φορές είναι δύσκολο να διακρίνουμε που τελειώνει μια μαζική μετανάστευση και που αρχίζει ένα μαζικό κίνημα ή πια απ' τις δύο καταστάσεις έκανε την αρχή.

Κάθε μαζικό κίνημα είναι σε μεταβατική σημασία μια μετανάστευση - μια πορεία προς τη γη της επαγγελίας - και όταν είναι αναγκαίο και πραγματοποιήσιμο μετατρέπεται σε γνήσια μετανάστευση. Αυτό συνέβη με τους πουριτανούς, τους αναβαπτιστές, τους μορμόνους, τους σιωνιστές. Η μαζική μετανάστευση δυναμώνει το πνεύμα και την ενότητα ενός κινήματος. Αν αυτή γίνεται με τη μορφή εχθρικής κατάκτησης, σταυροφορίας, προσκυνήματος ή εποίκησης νέου εδάφους, είναι πάντοτε αποτέλεσμα ενεργητικού μαζικού κινήματος.

Οι πιθανοί προσήλυτοι

Ο ρόλος των ανεπιθύμητων στις ανθρώπινες υποθέσεις

Έχουμε την τάση να κρίνουμε μια φυλή, ένα έθνος ή μια ορισμένη ομάδα ανθρώπων, από τα πιο ανάξια μέλη τους. Αν και ο τρόπος αυτός είναι ολοφάνερα εντελώς άδικος, υπάρχει πάντως κάποια βάση, γιατί ο χαρακτήρας και η ικανότητα μιας ομάδας, εξαρτώνται πολύ συχνά από τα κατώτερα μέλη της. Η οκνή μάζα του λαού βρίσκεται περίπου στη μέση. Ο μέτριος πολίτης επεξεργάζεται και διαμορφώνεται απ' τις μειονότητες δύο πόλων, τους άριστους και τους χειρίστους. Το ανώτερο άτομο, ανεξάρτητα από τον τομέα της δράσης του στην κοινωνία, παίζει μεγάλο ρόλο στη διαμόρφωση ενός λαού. Ανάλογα σημαντικός είναι και ο ρόλος των ατόμων του άλλου πόλου. Το κοινωνικό παιχνίδι «ιστορία» παίζεται κυρίως από τους πρώτους και τους τελευταίους, πίσω από την πλάτη της μεσαίας μάζας.

Τα κατώτερα στοιχεία ενός λαού μπορούν να ασκήσουν καθοριστική επίδραση στην τύχη του, γιατί δεν σέβονται καθόλου το παρόν τους. Επιζητούν να θυσιάσουν το φθαρμένο και ασήμαντο Εγώ τους, σε μια εντυπωσιακή δημόσια επιχείρηση, και γι αυτό έχουν τάση για κοινή δράση.

Η αθλιότητα δεν προκαλεί αυτόματα δυσαρέσκεια. Η δυσαρέσκεια είναι ίσως μεγαλύτερη, όταν η αθλιότητα είναι υποφερτή και όταν τα πράγματα είναι έτσι ώστε να υπόσχονται, φαινομενικά, μια καλύτερη κατάσταση. Η δυσαρέσκεια φαίνεται ότι αυξάνει, με τη μειωμένη απόσταση από τον επιθυμητό σκοπό. Αυτό ισχύει στον ίδιο βαθμό είτε πλησιάζουμε το σκοπό είτε απομακρυνόμαστε απ' αυτόν.

Οι δυσσαρεστημένοι εμφανίζονται συνηθέστερα ως φτωχοί, ακοινώνητοι, παραμερισμένοι, μειονότητες, νεαροί, φιλόδοξοι, κατεχόμενοι από ένα πάθος ή μια μανία, ανίκανοι (σωματικά ή πνευματικά), υπερβολικά φίλαντοι, βαριεστημένοι, αμαρτωλοί.

Το αίσθημα της αποτυχίας είναι μεγαλύτερο όταν κατέχουμε πολλά και θέλουμε περισσότερα, παρά όταν δεν κατέχουμε τίποτα και θέλουμε λίγα. Η δυσαρέσκειά μας είναι μικρότερη όταν μας λείπουν πολλά, παρά όταν μας λείπει μόνο ένα ακόμη.

Για περιττά πράγματα καταβάλλουμε μεγαλύτερες προσπάθειες παρά για τα πραγματικά απαραίτητα. Και συχνά όταν παραιτούμαστε από τα περιττά, παύουμε να υποφέρουμε από την έλλειψη των αναγκαίων.

Υπάρχουν 2 κατηγορίες ελπίδας. Η μία κάνει τους ανθρώπους εκρηκτικούς, ενώ η άλλη πειθαρχικούς και υπομονετικούς. Αυτή η διαφορά στηρίζεται πάνω στην απόσταση από το επιθυμητό αντικείμενο. Είναι η διαφορά ανάμεσα στην άμεση και την απομακρυσμένη ελπίδα.

Ένα μαζικό κίνημα στις αρχές του κηρύττει άμεση ελπίδα. Θέλει να κεντρίσει τους οπαδούς του για δράση, και η ελπίδα του «ένα βήμα ακόμα και φτάσαμε» παρασύρει τους ανθρώπους σε άμεση δράση. [σελ. 41 ... (25)] Αργότερα όταν το κίνημα στερεωθεί, ο τόνος μετατοπίζεται σιγά σιγά στη μακρινή ελπίδα, στο όνειρο και στο όραμα. Γιατί, ένα φτασμένο μαζικό κίνημα πρέπει να φροντίζει για τη διατήρηση του δημιουργημένου παρόντος και να εγκωμιάζει την υπακοή και την υπομονή παραπάνω από κάθε αυθόρμητη πράξη.

Η **ελευθερία της κρίσης** επωμίζει το άτομο με όλη την ευθύνη για τις αποτυχίες. Η ελευθερία μετριάζει το αίσθημα της απογοήτευσης με τη χορήγηση καταπραϋντικών μέσων, όπως απασχόληση, μετακίνηση, αλλαγή και δυνατότητα για διαμαρτυρία. Το μαζικό κίνημα το ακολουθούμε για να αποφύγουμε την ατομική ευθύνη, για να «είμαστε ελεύθεροι από την ελευθερία». (Δεν ήταν υποκρισία όταν φανατικοί και αμετάπειστοι εθνικοσοσιαλιστές θεωρούσαν τους εαυτούς αθώους, παρά τα εγκλήματα που είχαν διαπράξει). Το ευφορότερο έδαφος για ένα μαζικό κίνημα βρίσκεται σε κοινωνίες που παρέχουν μεγάλες ελευθερίες, αλλά δεν διαθέτουν μέσα για να καταπραΰνουν το αίσθημα της απογοήτευσης.

Οι οπαδοί ενός νέου μαζικού κινήματος δοκιμάζουν ένα ισχυρό αίσθημα της απελευθέρωσης, αν και κινούνται μέσα σε μια ατμόσφαιρα αυστηρής υπακοής, σε δόγματα και διαταγές. Αυτό προέρχεται απ' το γεγονός ότι ξεφεύγουν απ' την απελπισία της αβάσταχτης ατομικής τους ύπαρξης, και τη διαφυγή αυτή την αισθάνονται σαν απελευθέρωση και λύτρωση. Μόνο όταν το κίνημα περάσει στην ενεργητική του φάση και εδραιωθεί πάνω σε σταθερές αρχές, αρχίζει η προσωπική ελευθερία να έχει προοπτικές.

Η ισότητα χωρίς ελευθερία δημιουργεί μια διαρκέστερη κοινωνική δομή από την ελευθερία χωρίς ισότητα.

Ένα μαζικό κίνημα που θέλει να έχει επιτυχία, πρέπει να ιδρύσει από την αρχή μια κλειστή σωματειακή οργάνωση που να μπορεί να δέχεται και να αφομοιώνει τον καθένα με τους άλλους. Στο συναγωνισμό ανάμεσα στα νέα θρησκευόμενα, την εύνοια της μάζας κερδίζει εκείνο που έχει να παρουσιάσει το ισχυρότερο σωματειακό πλαίσιο. Απ' όλες τις θρησκείες και φιλοσοφίες που συναγωνίζονταν μεταξύ τους στον ελληνορωμαϊκό κόσμο, μόνο ο χριστιανισμός ανέπτυξε απ' τη πρώτη στιγμή μια τέτοια συμπαγή οργάνωση.

Όταν η θρησκευτική πίστη υπονομεύεται από διαφωτισμό, το μαζικό κίνημα που θα δημιουργηθεί θα έχει εθνικιστικό, σοσιαλιστικό ή φυλετικό χαρακτήρα. (1821)

Δεν υπάρχει ίσως κανένα καλύτερο σημάδι της ωριμότητας μιας κοινωνίας για ένα μαζικό κίνημα, από την πλατιά διαδομένη γενική πλήξη. Στα πρώτα τους στάδια τα μαζικά κινήματα κερδίζουν τους οπαδούς τους ευκολότερα από τις γραμμές των βαριεστημένων παρά από τις μάζες των ανέργων, των εκμεταλλευμένων και καταπιεσμένων. Για τον υποκινητή ενός μαζικού κινήματος η πλήξη του κόσμου είναι τόσο ενθαρρυντική όσο και η ζωή του (του κόσμου) κάτω από αφόρητες οικονομικές συνθήκες. Η αναψυχή και η διασκέδαση είναι μόνο καταπραϋντικά και όχι κατασταλτικά της πλήξης.

Το έγκλημα επίσης είναι μέσα σε ορισμένα όρια, υποκατάστατο για ένα μαζικό κίνημα. Όταν η κοινή γνώμη και οι νόμοι δεν είναι πολύ αυστηροί, οι δυσαρεστημένοι και παραμερισμένοι βρίσκουν στο έγκλημα συχνά μια διέξοδο.

Κοινή δράση και αυτοθυσία

Η πίστη, το δόγμα, η προπαγάνδα, οι αρχηγοί κλπ, είναι σ' ένα μαζικό κίνημα τα μέσα που ενώνουν και δεσμεύουν τις μάζες, και τα μέσα που προκαλούν και διατηρούν την ετοιμότητά τους για αυτοθυσία. Η κύρια συνενωτική δραστηριότητα ενός μαζικού κινήματος, έγκειται στη **δημιουργία, στην τελειοποίηση και στη διαιώνιση μιας δυνατότητας για κοινή δράση και αυτοθυσία** των οπαδών του.

Η τεχνική ενός ενεργητικού κινήματος έγκειται ουσιαστικά στο μπόλιασμα του ανθρώπου με τάσεις και αντιδράσεις που είναι χαρακτηριστικά γνωρίσματα του απογοητευμένου. Η κοινή δράση και η αυτοθυσία απαιτούν αυτουποβιβασμό του ατόμου. Η τεχνική της δημιουργίας και της προαγωγής της ετοιμότητας του ανθρώπου για αυτοθυσία, απαιτεί χώρισμα του ατόμου από το σωματικό του Εγώ. Δεν του επιτρέπει να διατηρεί το πραγματικό του Εγώ. Αυτό γίνεται με την ολοκληρωτική αφομοίωση του ατόμου μέσα σε μια κλειστή συλλογική οργάνωση, και το μπόλιασμά του μ' ένα φανατικό Εγώ. Το άτομο παρακινείται να υποτιμήσει το παρόν και να στρέψει τα ενδιαφέροντά του σε πράγματα που δεν υπάρχουν ακόμη. Ξεφεύγει απ' την πραγματικότητα μ' ένα δόγμα, και εμποδίζεται η ανάπτυξη μιας σταθερής προσωπικής ισορροπίας με το ξύπνημα των παθών και του φανατισμού.

Οι παράγοντες που ευνοούν την αυτοθυσία

Για να γίνει κάποιος πρόθυμος για αυτοθυσία, πρέπει να απογυμνωθεί από την ταυτότητά του. Ο καλύτερος τρόπος για την επιτυχία αυτού του σκοπού είναι η αφομοίωση του ατόμου μέσα σ' ένα συλλογικό σώμα. Το εντελώς αφομοιωμένο ξεχωριστό άτομο δε θεωρεί τον εαυτό του και τους άλλους σαν ανθρώπινες υπάρξεις. Νιώθει Γερμανός, χριστιανός, μέλος μιας ορισμένης φυλής ή μιας ορισμένης ομάδας. Έξω απ' την οργάνωσή του είναι χωρίς σκοπό, αξία και μοίρα, και όσο η οργάνωση ζει, αυτός δε μπορεί να πεθάνει πραγματικά.

Η κατάργηση της προσωπικής απομόνωσης πρέπει να είναι ριζική. Για κάθε πράξη, ακόμα και για την πιο μικρή, το ξεχωριστό άτομο πρέπει να συνδέεται κατά οποιονδήποτε τελετουργικό τρόπο με την κοινότητα, τη φυλή, το κόμμα κλπ. Οι χαρές και οι λύπες του, η υπερηφάνεια και η πεποίθησή του, πρέπει να εξαρτώνται απ' την τύχη της ομάδας και όχι απ' τις δικές του προοπτικές και ικανότητες. Προπάντων δεν του επιτρέπεται να αισθάνεται σαν ξεχωριστό άτομο. Αποπομπή από την ομάδα γι αυτόν, πρέπει να είναι ταυτόσημη με αποπομπή απ' τη ζωή. Τα μαζικά κινήματα επιζητούν αυτή την τελειότητα του πρωτογονισμού και δεν είναι αυταπάτη όταν η αντιατομικιστική τάση των σύγχρονων μαζικών κινήματων μας φαίνεται σαν επιστροφή στον πρωτογονισμό.

Το ξεχωριστό άτομο δεν μπορεί να στηριχτεί στις δυνάμεις της ατομικότητάς του, όταν απειλείται με βασανιστήρια και εκτέλεση. Δύναμη έχει μόνο όταν αισθάνεται σαν ένα κομμάτι ενός ισχυρού, υπέροχου και άφθαρτου συνόλου. Η πίστη εδώ είναι σε πρώτη γραμμή μια διαδικασία της ταυτοποίησης, όπου το άτομο παύει να υπάρχει σαν άτομο και γίνεται κομμάτι του Αιώνιου. Με την πίστη στον ανθρωπισμό, στις επόμενες γενιές, στην αρετή μιας θρησκείας, ενός έθνους, μιας φυλής, ενός κόμματος ή οικογένειας γίνεται η σύνδεση του Εγώ με ένα Αιώνιο κάτι, όπου μετά δεν έχει σημασία αν αυτό το Εγώ πάψει να υπάρχει σαν άνθρωπος.

Είναι τρομακτικό το γεγονός ότι οι απολυταρχικοί αρχηγοί της εποχής μας, δεν χρησιμοποίησαν την πηγή αυτή του απεγνωσμένου θάρρους για να δυναμώσουν το πνεύμα των οπαδών τους, αλλά για να σπάσουν τι ηθικό των αντιπάλων τους.

Για να αντιμετωπίσουμε το θάνατο είναι απαραίτητο ένα πρόσχημα. Μόνο όταν θεωρούμε τους εαυτούς μας ηθοποιούς σε μια στημένη (δηλ μη πραγματική) σκηνή, χάνει ο θάνατος την τρομακτικότητά του και την οριστικότητά του και γίνεται μια θεατρική πράξη. Ένα από τα κύρια μελήματα του γνήσιου αρχηγού είναι να καλύψει την τρομερή πραγματικότητα του θανάτου και του φόνου, κάνοντας τους οπαδούς του να πιστέψουν ότι συμμετέχουν σ' ένα μεγαλύτερο, σοβαρό ή εύθυμο θεατρικό έργο.

Η ανάγκη για τη θεατροποίηση του θανάτου και του φόνου γίνεται πιο καθαρή στο παράδειγμα του στρατού. Οι στολές, οι σημαίες, τα εμβλήματα, η μουσική, ο περίπλοκος κανονισμός και οι τελετές έχουν σκοπό να αποχωρίσουν τον στρατιώτη από το σωματικό του Εγώ, και να του κρύβουν την πραγματικότητα της ζωής και του θανάτου.

Η δόξα είναι κυρίως μια θεατρική ιδέα. Δεν υπάρχει καμιά τάση για δόξα χωρίς τη ζωντανή συναίσθηση ενός ακροατηρίου, χωρίς τη γνώση ότι οι ηρωικές μας πράξεις θα φτάσουν στ' αυτιά των συγχρόνων μας ή των μεταγενεστέρων μας. Είμαστε έτοιμοι να θυσιάσουμε το πραγματικό, εφήμερο Εγώ μας για χάρη του φανταστικού, αιώνιου Εγώ που το οικοδομούμε με τις ηρωικές μας πράξεις μέσα στη φαντασία των συνανθρώπων μας. (Αχιλλέας, Λεωνίδα)

Ανάμεσα στις διάφορες τεχνικές του μαζικού κινήματος, το τελετουργικό παίζει το **διαρκέστερο** ρόλο. Οι απογοητευμένοι ενθουσιάζονται ευκολότερα από τη δύναμη και τη λάμψη μιας μάζας, παρά οι άνθρωποι που είναι ευχαριστημένοι με τον εαυτό τους.

Στην αρχή φαίνεται ότι ένα μαζικό κίνημα υπερασπίζει το παρόν ενάντια στο παρελθόν. Στους θεσμούς και στα προνόμια που υπάρχουν ακόμη, βλέπει την επέμβαση ενός ξεπερασμένου και αηδιαστικού παρελθόντος στο παρθενικό παρόν. Για να χαλαρώσει όμως τη στραγγαλιστική λαβή του παρελθόντος, χρειάζεται απόλυτη ενότητα και απεριόριστη αφοσίωση των οπαδών του. Αυτό σημαίνει ότι οι άνθρωποι που καλούνται για επίθεση ενάντια στο παρελθόν, πρέπει να παραιτηθούν θεληματικά από κάθε πιθανότητα να απολαύσουν κάποτε το παρόν ή να παρουσιαστούν σαν κληρονόμοι του. Το παράλογο αυτής της σκέψης είναι ολοφάνερο. Γι αυτό, όταν το κίνημα έχει σταθεροποιηθεί, η αλλαγή τονισμού είναι αναπόφευκτη. Το παρόν (το αρχικό του αντικείμενο) παραμερίζεται για χάρη του μέλλοντος. Το παρόν περιφρονείται τότε σαν βρώμικο, σα να είναι μολυσμένο από το καταφρονημένο παρελθόν, και η γραμμή της μάχης μετατοπίζεται ανάμεσα στα πράγματα που υπήρχαν και υπάρχουν ακόμη, και σε 'κείνα που πρόκειται να υπάρξουν. Η απώλεια της ζωής σημαίνει απώλεια του παρόντος, και η απώλεια ενός ζοφλημένου και ασήμαντου παρόντος δε σημαίνει καμιά ουσιαστική απώλεια.

Το μαζικό κίνημα δεν παρουσιάζει το παρόν μόνο ελεεινό και αξιολύπητο, αλλά το κάνει κιόλας να είναι τέτοιο. Για την ατομική ύπαρξη δημιουργεί έναν αυστηρό, σκληρό, πιεστικό και μονότονο τρόπο ζωής. Περιφρονεί τις διασκεδάσεις και τις ανέσεις και εξυμνεί τη λιτή ζωή. Απλές και συνηθισμένες χαρές τις θεωρεί κακές και υποτιμητικές και την τάση για προσωπική ευτυχία ανήθικη. Απόλαυση της ζωής σημαίνει συμμαχία με τον εχθρό δηλ με το παρόν. Ο πρώτος στόχος του ασκητικού ιδανικού, που κηρύσσεται από τα περισσότερα μαζικά κινήματα, είναι η καλλιέργεια της περιφρόνησης του παρόντος. Η εκστρατεία ενάντια στις ορμές, είναι μια προσπάθεια για τη βίαιη αποκοπή των συνδέσμων με το παρόν. Το ότι η άχαρη αυτή ασκητική ζωή ξετυλίγεται μπροστά από μια πολύχρωμη και δραματική σκηνή συλλογικής μεγαλοπρέπειας, τονίζει πιο πολύ την ευτέλειά της.

Όλα τα μαζικά κινήματα υποτιμούν το παρόν, χαρακτηρίζοντας το σαν απλή προετοιμασία για ένα ένδοξο μέλλον.

Η ετοιμότητα για αυτοθυσία συνδέεται στενά με μια παραγνώριση των πραγματικοτήτων της ζωής. Όποιος μπορεί να βγάξει συμπεράσματα από δική του πείρα δεν αρέσκεται στο ρόλο του μάρτυρα. Η αυτοθυσία, αυτή η παράλογη πράξη, δεν μπορεί να είναι το τελικό αποτέλεσμα ώριμης σκέψης. Γι αυτό όλα τα μαζικά κινήματα προσπαθούν να τοποθετούν ανάμεσα στους οπαδούς

τους και στην πραγματικότητα της ζωής, ένα παραπέτασμα που είναι αδιαπέραστο ακόμη κι απ' τα γεγονότα. Αυτό το κάνουν με τον ισχυρισμό ότι η τελευταία και απόλυτη αλήθεια, είναι ήδη ενσωματωμένη στο **δόγμα** του κινήματος και δεν υπάρχει καμία άλλη αλήθεια και βεβαιότητα έξω απ' το δόγμα αυτό. Η στήριξη της γνώμης στις αισθήσεις και στη λογική, αποτελεί αίρεση και προδοσία. Η διαπίστωση ότι **για να γίνει δυνατή η πίστη χρειάζεται απιστία**, είναι τρομακτική. Αυτό που ονομάζουμε «τυφλή πίστη» αποτελείται από αναρίθμητες μικρές απιστίες. Η ικανότητα του «ορθόδοξου» να κλείνει τα μάτια του και να βουλώνει τα' αυτιά του μπροστά σε γεγονότα που δεν αξίζουν να τα δει και να τα' ακούσει κανείς, είναι γι αυτόν ανεκτίμητη πηγή δύναμης και σταθερότητας.

Ένα δόγμα θα πρέπει να κρίνεται από την αποτελεσματικότητά του στην απομόνωση του ανθρώπου από τον ίδιο τον εαυτό του και το περιβάλλον του. Για να γίνει αποτελεσματικό, χρειάζεται να είναι πιστευτό και όχι κατανοητό. Όταν ένα κίνημα αρχίζει να ορθολογίζει το δόγμα του και να το κάνει κατανοητό, σημαίνει ότι έχει ξεπεράσει τη δυναμική του φάση και σκέφτεται να σταθεροποιηθεί. Αν ένα δόγμα δεν είναι ακατανόητο, πρέπει να είναι συγκεχυμένο. Αν δεν είναι ούτε συγκεχυμένο, πρέπει τουλάχιστον να είναι ανεξέλεγκτο. Για να αποδείξει κανείς την αλήθεια του δόγματος, θα πρέπει να πάει ή στον ουρανό ή σ' ένα μακρινό μέλλον.

Υπάρχει σχέση ανάμεσα στη δυσαρέσκεια του ανθρώπου, με τον ίδιο τον εαυτό και στην ευκολοπιστία του. Ο εξαναγκασμός σε φυγή απ' το Εγώ, είναι εξίσου εξαναγκασμός σε φυγή από το ορθολογικό. Η άρνηση να δούμε τον εαυτό μας όπως είναι, καταλήγει σε μια αηδία απέναντι στην αλήθεια και στη λογική.

Ο φανατικός είναι συνεχώς ανέτοιμος και αβέβαιος. Δεν μπορεί να αντλήσει καμιά αυτοκυριαρχία από προσωπικές του πηγές, αλλά τη βρίσκει μόνο με το να πιάνεται από οποιοδήποτε εξωτερικό στήριγμα. Δεν είναι στην πραγματικότητα ένας αυστηρός τηρητής των αρχών. Πιάνεται από την υπόθεσή του, από την απελπισμένη του επιθυμία να βρει ένα οποιοδήποτε στήριγμα.

Αν και γενικά θεωρείται ότι οι φανατικοί βρίσκονται στα άκρα, στην πραγματικότητα οι φανατικοί όλων των ειδών μαζεύονται στην ίδια πλευρά. Τα πραγματικά άκρα είναι οι φανατικοί και οι μετριοπαθείς. Οι φανατικοί όλων των αποχρώσεων είναι γείτονες και σχεδόν από την ίδια οικογένεια. Το μίσος τους είναι μίσος αδερφικό. Το αντίθετο του θρησκευτικού φανατικού δεν είναι ο άθεος φανατικός, αλλά ο ήρεμος κυνικός, ο οποίος δεν ενδιαφέρεται αν υπάρχει θεός ή όχι. Το αντίθετο του εθνικιστή δεν είναι ο προδότης, αλλά ο λογικός πολίτης που αγαπάει το παρόν και δεν αρέσκεται στο να γίνει μάρτυρας και ήρωας.

Όταν ένα μαζικό κίνημα αρχίζει να ασχολείται με το παρόν, αυτό σημαίνει ότι έχει φτάσει το σκοπό του. Τότε εγκαταλείπει τη μορφή του σαν μαζικό κίνημα και γίνεται θεσμός, δηλ εκκλησία, κράτος, κυβέρνηση, στρατός (από στρατιώτες ή εργάτες).

Ενοποιητικές δυνάμεις (μίσος, μίμηση, εξαναγκασμός, αρχηγία, δράση, υποψία)

Το μίσος είναι η ενοποιητική δύναμη που παρουσιάζει τη μεγαλύτερη ευκολία στη χρησιμοποίησή της. Χωρίζει το άτομο απ' το Εγώ του. Το κάνει να ξεχνάει το καλό, το κακό, το μέλλον του, το απελευθερώνει από τη ζήλεια και την ιδιοτέλεια και το μεταβάλλει σ' ένα ανώνυμο μόριο, που βράζει από την επιθυμία να χαθεί και να αφομοιωθεί μέσα σε μια άμορφη μάζα.

Η γνώση και πονηριά εκείνων που δημιουργούν και διατηρούν ένα μαζικό κίνημα, φαίνεται από την ικανότητά τους να βρίσκουν έναν κοινό εχθρό, και από πιο δόγμα ή πρόγραμμα χρησιμοποιούν. Το κοινό μίσος ενώνει τα πιο αντίθετα στοιχεία. Το να έχει κανείς ένα κοινό μίσος μ' έναν εχθρό, είναι σα να τον μολύνει μ' ένα αίσθημα συγγένειας και μ' αυτό να του υπονομεύει την αντοχή.

Όταν μισούμε ψάχνουμε πάντα για συμμάχους. Η επιθυμία μας για συμμάχους είναι μεγαλύτερη όταν το μίσος μας φαίνεται να είναι αδικαιολόγητο. Αυτό το παράλογο είδος μίσους, ενεργεί σαν ένας από τους αποτελεσματικότερους ενοποιητικούς παράγοντες. Είναι η έκφραση της απελπισμένης προσπάθειας για την καταπίεση του αισθήματος της ανεπάρκειας, της ασημαντότητας της ενοχής και άλλων ελλείψεων του Εγώ. Η αυτοπεριφρόνηση μετατρέπεται σε

μίσος ενάντια σε άλλους και προσπαθούμε αποφασιστικά και επίμονα να καλύψουμε τη μετατροπή αυτή. Το καλύτερο μέσο για την παραλλαγή της μετατροπής αυτής, είναι να βρούμε κι άλλους που μισούν κατά τον ίδιο τρόπο.

Όταν πιστεύουμε ότι είμαστε πιο δυνατοί από τους αντιπάλους μας, το πιθανότερο είναι να τους περιφρονούμε, ίσως να τους συμπονούμε αλλά όχι να τους μισούμε. Ότι το μίσος προέρχεται από την αυτοπεριφρόνηση παρά από μια δικαιολογημένη αιτία, δείχνεται καλύτερα στη σχέση ανάμεσα στο μίσος και στην ένοχη συνείδηση. Μια υπέροχη θρησκεία γεννάει αναπόφευκτα ένα ισχυρό αίσθημα ενοχής, γιατί αναγκαστικά δημιουργείται μια διαφορά ανάμεσα στο μεγαλείο του δόγματος και στην ανεπάρκεια της πρακτικής του εφαρμογής. Έτσι φαίνεται ότι το μίσος είναι μεγαλύτερο όσο πιο υπέροχη είναι η πίστη από την οποία προέρχεται.

Ο κρυφός θαυμασμός που υπάρχει στο μίσος δείχνεται στην τάση μας να αντιγράψουμε αυτόν που μισούμε. Έτσι κάθε μαζικό κίνημα παίρνει σιγά σιγά τη μορφή του ιδιαίτερου διαβόλου του.

Η μίμηση είναι ένας σπουδαίος ενοποιητικός παράγοντας. Η εξέλιξη μιας κλειστής ομάδας είναι αδύνατη χωρίς την αδιάκοπη ομοιομορφία. Η ομοφωνία και η ευθυγράμμιση, που εκτιμούνται από κάθε μαζικό κίνημα, πραγματοποιούνται εξίσου με μίμηση και υπακοή. Η έλλειψη αυτοπεποίθησης υποκινεί σημαντικά τη μιμητική τάση του απογοητευμένου. Είναι πρόθυμος να αντιγράψει ανθρώπους που είναι διαφορετικοί από 'κείνον, και περισσότερο αυτούς θαυμάζει παρά τους περιφρονεί. Η μιμητική ικανότητα των καταπιεσμένων είναι αξιοπαρατήρητη.

Η προπαγάνδα εισχωρεί μόνο στις ψυχές εκείνων που έτσι ή αλλιώς είναι ανοιχτές, και ασχολείται κυρίως με την επεξεργασία και την ισχυροποίηση ιδεών που ήδη υπάρχουν παρά με την εισαγωγή νέων ιδεών. Όπου δεν μπορεί κανείς να επιβάλει μια γνώμη, μπορεί να κάνει τους ανθρώπους να πιστέψουν μόνο σε πράγματα που ήδη γνωρίζουν. Η προπαγάνδα έχει πιο πολύ το σκοπό να δικαιολογήσει εμάς παρά να πείσει τους άλλους. Όσο πιο βάσιμη είναι η συναίσθηση της ενοχής μας, τόσο πιο θερμή είναι η προπαγάνδα μας.

Η χρησιμοποίηση της τρομοκρατίας εξυπηρετεί τον «ορθόδοξο», όχι μόνο για να φοβίζει και να καταστρέφει τους εχθρούς του, αλλά και για να διατηρεί και να δυναμώνει ο ίδιος την πίστη του. Το κοσμικό σπαθί (η βία δηλ), έκανε το χριστιανισμό παγκόσμια θρησκεία. Ο προσηλυτισμός συνδύαστηκε με κατακτήσεις. Η ιεραποστολική ιδέα χρησιμοποιήθηκε σαν δικαιολογία και όργανο για κατακτήσεις. Ο εξαναγκασμός όταν είναι αδιάκοπος και αδυσώπητος, έχει μια άφραστη πειστική δύναμη. Όχι μόνο σε αδύνατους χαρακτήρες αλλά και σε ανθρώπους που βασίζονται στη δύναμη και στην ακεραιότητα του πνεύματος,

Ο ενεργητικός προσηλυτισμός είναι περισσότερο μια παθιασμένη αναζήτηση για κάτι που δεν έχουμε ακόμη, παρά η επιθυμία να πληροφορήσουμε τον κόσμο για κάτι που κατέχουμε. Είναι η αναζήτηση για την τελική και αναπόφευκτη απόδειξη, ότι η δική μας απόλυτη αλήθεια είναι πραγματικά η μία και μοναδική αλήθεια. Το πάθος για προσηλυτισμό και η παθιασμένη επιθυμία για παγκόσμια κυριαρχία, είναι ίσως συμπτώματα μιας σοβαρής έλλειψης στον πυρήνα κάθε μαζικού κινήματος.

Οι μεγάλοι αρχηγοί των μαζικών κινήματων, συχνά περιμένουν καιρό στα παρασκήνια πριν την εμφάνισή τους. Οι συμπτώσεις και η δραστηριότητα άλλων ανθρώπων, πρέπει να προετοιμάσουν πρώτα τη σκηνή πριν αυτοί αρχίσουν την παράστασή τους. Ο αρχηγός αντιπροσωπεύει τη βεβαιότητα, την ορμή και τη δύναμη του δόγματος του κινήματος. Τονίζει και δικαιολογεί το μίσος που έχει συσσωρευτεί στις ψυχές των απογοητευμένων. Φτιάχνει την εικόνα ενός ευτυχισμένου μέλλοντος, με σκοπό να δικαιολογήσει τις θυσίες του παρόντος. Προκαλεί τον ενθουσιασμό για τη συλλογική ζωή, το αίσθημα της απελευθέρωσης από μια αδύνατη και ασημαντη ξεχωριστή ύπαρξη.

Μια από τις σπουδαιότερες και δυσκολότερες στην απόκτησή της ικανότητα για έναν αρχηγό, είναι αυτή να μπορεί να απαιτεί από μια ομάδα ικανών υπαρχηγών, πίστη μέχρι το θάνατο. Η ικανότητα να διευθύνει, (να μαγεύει), μια ομάδα από ικανούς άντρες, που να είναι περήφανοι για την υποταγή τους.

Η ολοκληρωτική εγκατάλειψη ενός διαχωρισμένου Εγώ είναι η προϋπόθεση για την επίτευξη της τέλει ενότητας και της αφοσίωσης. Δεν υπάρχει ίσως καλύτερος δρόμος για την ολοκληρωτική αυτή εγκατάλειψη από την **ανεπιφύλακτη και τυφλή υπακοή που γίνεται συνήθεια**. Ο ορθόδοξος είναι στο βάθος ένα υπάκουο και συγκαταβατικό πλάσμα, όσο ωμές και βίαιες κι αν είναι οι πράξεις του.

Όταν απογοητευμένοι συνενώνονται σ' ένα μαζικό κίνημα, η ατμόσφαιρα είναι γεμάτη **υποψία**. Ο ένας υποψιάζεται και κατασκοπεύει τον άλλον. Κατά παράδοξο τρόπο αυτή η υποψία δεν οδηγεί σε διαφωνίες, αλλά σε απόλυτη αρμονία. Επειδή ο καθένας ξέρει ότι παρακολουθείται συνεχώς, προσπαθεί να αποφεύγει κάθε υποψία, ενεργώντας με υπερβολική ακρίβεια σύμφωνα με την προγραμματισμένη στάση και θεωρία. Η αυστηρή «ορθοδοξία» δεν είναι δηλ μόνο ένα προϊόν θερμής πίστης αλλά και μιας αλληλοδυσπιστίας. Φόβος από το γείτονα, το φίλο και το μέλος της οικογένειας, φαίνεται ότι είναι κανόνας για κάθε μαζικό κίνημα. Η υποψία οξύνεται με την παρομοίωση της εσωτερικής αντίδρασης με τον εξωτερικό κίνδυνο. Η υποψία είναι ιερό καθήκον του «ορθόδοξου». Πρέπει να προσέχει πάντα για σαμποταριστές, κατασκόπους και προδότες.

Η ενοποίηση είναι περισσότερο μια αφαιρετική παρά μια προσθετική διαδικασία. Ένα ξεχωριστό άτομο για να απορροφηθεί από μια συλλογική μετριότητα, πρέπει να απογυμνωθεί από την προσωπικότητά του. Πρέπει να παραιτηθεί από την ελεύθερη εκλογή και την ανεξάρτητη κρίση. Πολλές από τις φυσικές του διαθέσεις και κλίσεις πρέπει να καταπιεστούν ή να εξουδετερωθούν. Τα στοιχεία που προσθέτονται – πίστη, ελπίδα, υπερηφάνεια – είναι εξαιτίας της προέλευσής τους αρνητικά.

Το μαζικό κίνημα τοποθετεί το δόγμα πάνω απ' τη λογική, με αποτέλεσμα να εμποδίζει το πνεύμα του καθένα να αποκτήσει εμπιστοσύνη στις δυνάμεις του. Η οικονομική εξάρτηση διατηρείται με συγκεντρωτισμό των οικονομικών δυνάμεων και με σκόπιμη έλλειψη ειδών πρώτης ανάγκης. Η κοινωνική επάρκεια αποθαρρύνεται με στενότητα του οικιακού χώρου, με κοινές κατοικίες ή με την αναγκαστική καθημερινή παρουσία σε δημόσιες συγκεντρώσεις ή λειτουργίες. Οι λίγοι που εργάζονται δημιουργικά, βλέπουν ότι με την αδιάκριτη λογοκρισία στη λογοτεχνία, στην τέχνη, στη μουσική και στην επιστήμη, δε μπορούν να κάνουν ανεξάρτητη ζωή. Η υπερβολική ευλάβεια απέναντι στην εκκλησία, στο κόμμα, στη χώρα, στον αρχηγό και στο θρήσκευμα, ευνοούν επίσης την κατάσταση της ατέλειας, γιατί κάθε αφοσίωση είναι απλά μια στάση που χρειάζεται συμπλήρωμα από ένα περιεχόμενο που έρχεται απ' έξω. Αυτά είναι τα μέσα με τα οποία ένα μαζικό κίνημα τονίζει και διαιώνίζει την ατομική ατέλεια των οπαδών του.

Αρχή και τέλος

Αν μια δοκιμασμένη και ισχυρή τάξη ή κατάσταση δεν συμμαχήσει με τους διανοούμενους, μπορεί να καταρρεύσει. Κατά κανόνα, τα μαζικά κινήματα δεν εμφανίζονται πριν δυσφημιστεί η παλιά τάξη πραγμάτων. Η δυσφήμιση δεν είναι αποτέλεσμα των σφαλμάτων και των αποτυχιών της παλιάς τάξης, αλλά μια καλοστημένη εργασία ανθρώπων με ευφράδεια, που έχουν κάποιο λόγο να είναι δυσανεκτικοί. Η υπονόμευση των θεσμών, η γνωριμία της μάζας με την ιδέα μιας αλλαγής, και η δημιουργία της ετοιμότητας για μια νέα πίστη, μπορεί να γίνει μόνο από ανθρώπους που είναι σε πρώτη γραμμή ρήτορες και συγγραφείς, και σαν τέτοιοι, αναγνωρισμένοι απ' όλους. Η προετοιμασία ενός μαζικού κινήματος είναι υπόθεση ανθρώπων των οποίων η κύρια ικανότητα έγκειται στο πεδίο του προφορικού και γραπτού λόγου. Τέτοιους ανθρώπους, τους ακούν οι μάζες γιατί ξέρουν ότι και τα πιο επιτακτικά λόγια τους, δεν μπορούν να αποδώσουν άμεσες πράξεις. Οι αρχές χρησιμοποιούν μαλακά μέσα για να τους κάνουν να σιωπήσουν. Έτσι μπορούν, κάπως απαρατήρητα να υπονομεύουν το κύρος των παλιών θεσμών, να δυσφημίζουν τους κυβερνώντες, να αδυνατίζουν την υπάρχουσα πίστη και νομιμότητα και να προετοιμάζουν το έδαφος για το κίνημα.

Ο άνθρωπος του λόγου εμφανίζεται σαν παπάζ, γραμματικός, προφήτης, συγγραφέας, καλλιτέχνης, καθηγητής, φοιτητής, γενικά σαν διανοούμενος. Ο διανοούμενος, οποιασδήποτε μορφής, έχει σχεδόν πάντα μια βαθιά επιθυμία για αναγνώριση και πιστοποίηση ότι είναι κάτι ξεχωριστό από τους κοινούς ανθρώπους.

Στη ζωή ενός διανοούμενου, που έχει λόγο να είναι δυσαρεστημένος, υπάρχουν στιγμές όπου μια φιλική και διαλλακτική χειρονομία απ' το μέρος εκείνων που έχουν τη δύναμη μπορεί να τον κερδίσει. Σε μια ορισμένη στιγμή θα ήταν πρόθυμος να γίνει καιροσκόπος και αυλοκόλακας. Όσο κι αν ο διανοούμενος βλέπει τον εαυτό του σαν υποστηρικτή των φτωχών και των καταπιεσμένων, τα κίνητρα της φροντίδας του είναι, με εντελώς σπάνιες εξαιρέσεις, προσωπικής και ιδιωτικής μορφής. Όταν συναντάμε μια τάξη πραγμάτων με μεγάλη διάρκεια ζωής, αυτό σημαίνει ότι οι διανοούμενοι ή λείπουν εντελώς ή έχουν φιλικές σχέσεις με το κατεστημένο. Όπου όλοι οι μορφωμένοι ανήκουν στον κλήρο, η εκκλησία είναι ισχυρή. Όπου όλοι οι μορφωμένοι βρίσκονται σε σπουδαίες θέσεις της διοίκησης ή όπου η παιδεία κατέχει μια υπέρτερη θέση, η υπάρχουσα τάξη δεν πρόκειται να συναντήσει αντίσταση. Η βαθιά επιθυμία του διανοούμενου να κατέχει ανώτερη θέση είναι αυτή που τον κάνει ευαίσθητο σε κάθε ταπείνωση φυλετικής, γλωσσικής και θρησκευτικής μορφής. Ο οργανωμένος διανοούμενος δεν προεργάζεται μέσα σε μια κοινωνία ελεύθερα σκεπτόμενων ατόμων, αλλά ανήκει σε μια σωματειακή κοινωνία, η οποία τοποθετεί πάνω απ' όλα την ενότητα και την τυφλή πίστη. (πανεπιστ)

Ο γνήσιος διανοούμενος μπορεί να ζήσει και χωρίς πίστη στο απόλυτο. Εκτιμά την αναζήτηση της αλήθειας τόσο όσο και την ίδια την αλήθεια. Μεθάει με τη διαμάχη των ιδεών. Η ματαιοδοξία του τον προτρέπει συχνά να υπερασπίζει τους καιροσκόπους με ορμητικότητα και πάθος. Η έκκλησή του όμως απευθύνεται στη λογική και όχι στην πίστη. Οι φανατικοί και οι μάζες που διψάνε για πίστη, παίρνουν όμως αυτούς τους καιροσκοπισμούς σα βεβαιότητες και τους κάνουν ορμητήρια μιας νέας πίστης.

Όταν η παλιά κατάσταση των πραγμάτων αρχίζει να καταρρέει, πολλοί από τους ευφραδείς διανοούμενους, που τόσο καιρό περίμεναν τη μέρα αυτή, βρίσκονται σε μεγάλη αμηχανία. Ξεχνάνε όσα έχουν πει για τον «φτωχό και απλό λαό», και ζητάνε προστασία κοντά σε δυνατούς ανθρώπους της δράσης (ηγεμόνες, στρατηγούς, διοικητικούς υπαλλήλους, κτηματίες). Εδώ ο φανατικός συμπεριφέρεται εντελώς διαφορετικά. Το χάος είναι το στοιχείο του. Όταν η παλιά τάξη γκρεμίζεται αυτός χύνεται μ' όλη του τη δύναμη και απερισκεψία στο σάλο, για να τινάξει στον αέρα το μισητό παρόν. Παραμερίζει τον φοβισμένο θεωρητικό απ' το δρόμο του, όταν αυτός τον εμποδίζει, αν και χρησιμοποιεί αδιάκοπα το δόγμα του και τα συνθήματά του. Στην αρχή της ενεργητικής φάσης ενός μαζικού κινήματος, ο φανατικός αποτελεί κίνδυνο για το κίνημα λόγω της ανησυχίας του. Η ευχαρίστησή του σε ισχυρά αισθήματα, τον παρασύρει συνέχεια σε αναζήτηση μυστικών που πρόκειται να αποκαλυφθούν και θυρών που πρόκειται να ανοιχτούν. Έτσι τα περισσότερα μαζικά κινήματα βρίσκονται την επόμενη της νίκης τους σε διχόνοια. Αν αφήσει κανείς τους φανατικούς ελεύθερους, διασπών το κίνημα σε σχίσματα και αιρέσεις που απειλούν τελικά την ύπαρξή του. Ακόμη κι όταν οι φανατικοί δεν έχουν σα σκοπό την αποσύνθεση του κινήματος, μπορούν να το καταρρακώσουν, με το να το εξαναγκάζουν να επιχειρεί αδύνατα πράγματα.

Το κίνημα προετοιμάζεται από θεωρητικούς, πραγματοποιείται από φανατικούς και στερεώνεται από πρακτικούς ανθρώπους της δράσης. Ο άνθρωπος της δράσης σώζει το κίνημα από την εγκληματική ασυμφωνία και απερισκεψία του φανατικού. Η εμφάνισή του όμως, σημαίνει το τέλος της δυναμικής φάσης του κινήματος. Ο γνήσιος άνθρωπος της δράσης ενδιαφέρεται όχι για την κατοχή αλλά για τη μεταρρύθμιση του κόσμου. Με την εμφάνισή του η εκρηκτική δύναμη του κινήματος βαλσαμώνεται, και τοποθετείται σε καθιερωμένους θεσμούς. Το κύριο έργο του είναι η σταθεροποίηση και η διαιώνιση της ενότητας και της αφοσίωσης των οπαδών. Έχει την τάση να χρησιμοποιεί πιο πολύ την πειθαρχία και τον εξαναγκασμό. Δεν είναι ένας άνθρωπος της πίστης αλλά ένας άνθρωπος του νόμου. Χρησιμοποιεί μια αδιάκοπη και εντατική προπαγάνδα, αν και στηρίζεται περισσότερο στα πειστικά τεχνάσματα της βίας.

Στα χέρια του ανθρώπου της δράσης το μαζικό κίνημα δεν αποτελεί πια καταφύγιο από τα βάσανα και τα βάρη της ξεχωριστής ύπαρξης, αλλά γίνεται το μέσο για την επίτευξη των σκοπών των φιλόδοξων. Η ακατανίκητη έλξη που ασκεί το μαζικό κίνημα πάνω στο φιλόδοξο, είναι φανερή απόδειξη της αλλαγής του κινήματος, και της συμφιλίωσής του με το παρόν. Η είσοδος

αυτών των φιλόδοξων στο κίνημα επιταχύνει τη μετατροπή του σε επιχείρηση. Έτσι το κίνημα στο τέλος της δυναμικής του φάσης είναι ένα μέσο ισχύος για τους πετυχημένους και ένα καταπραϋντικό για τους απογοητευμένους.

Όσο πιο καθαρά έχει αποτυπωθεί αυτή η πρώτη πράξη της εξέγερσης στη μνήμη ενός λαού, τόσες μεγαλύτερες πιθανότητες έχει η πραγματοποίηση των προσωπικών ελευθεριών.

Κανένα μαζικό κίνημα δεν μπορεί να είναι καλό αν η ενεργητική του φάση διαρκεί πολύ ή συνεχίζεται αφού το κίνημα έχει αναμφισβήτητα αποκτήσει την εξουσία. Κινήματα που θεωρούμε καλά, είχαν σύντομες ενεργητικές φάσεις, αν και κατά τη διάρκεια της εξέλιξής τους είχαν διαμορφωθεί από φανατικούς. Δεν είναι ο ιδεαλισμός και η θέρμη του κινήματος που κάνουν δυνατή την πιθανή πνευματική αναγέννηση που ακολουθεί την ενεργητική του φάση, αλλά το ξαφνιαστικό χαλάρωμα της κοινής πειθαρχίας και απελευθέρωσης του ατόμου από την αποπνικτική ατμόσφαιρα της τυφλής πίστης, από τη δυσαρέσκεια με το παρόν και το ίδιο το Εγώ.

Όταν ένα κίνημα κινητοποιηθεί για να ελευθερώσει ένα λαό από εσωτερική ή εξωτερική τυραννία, να αντιμετωπίσει έναν εισβολέα ή να εκσυγχρονίσει μια υπανάπτυκτη κοινωνία, πρέπει οπωσδήποτε να τελειώσει όταν ο αγώνας ενάντια στον εχθρό ή για τον εκσυγχρονισμό σταματήσει. Αν ο σκοπός του κινήματος είναι όμως μια ιδανική κοινωνία απόλυτης ενότητας και ανιδιοτέλειας, είτε πρόκειται για ένα κράτος του θεού, ή το κομμουνιστικό βασίλειο πάνω στη γη, ή το πολεμικό κράτος του Χίτλερ, η ενεργητική φάση δεν τελειώνει γρήγορα. Η καθημερινή ζωή γίνεται θρησκεία, γιατί η ενότητα και η αφοσίωση είναι απαραίτητες για την κανονική λειτουργία της κοινωνίας. Καθημερινά πράγματα γίνονται ιερές υποθέσεις ή η ζωή στρατικοποιείται.

Ίσως να υπάρχει όμως ακόμη ελπίδα. Γιατί οι περισσότερες δοκιμές, που οδήγησαν σ' όλες τις ασχήμιες και στις βιαιότητες ενός παρατεταμένου μαζικού κινήματος, έγιναν με πλατιά βάση και συμμετοχή ετερογενών μερών του πληθυσμού. Η προσπάθεια για την ίδρυση μιας ιδανικής κοινωνίας μπορεί να γίνει χωρίς εξαναγκασμό και πάθη, μ' ένα μικρό λαό, του οποίου ο πληθυσμός παρουσιάζει σχετική ομοιογένεια. Το αίσθημα των ανθρώπων ότι ανήκουν όλοι σε μια οικογένεια, βοηθάει την προθυμία για συνεργασία, χωρίς να κυρρήσουν οποιεσδήποτε ιδέες μιας νέας θρησκείας και χωρίς να καταφεύγουν στο μιλιταρισμό.